

Олексій ЛЕЙБЕРОВ
(Ніжин)

Заходи німецької окупаційної влади з установа «нового порядку» в Ніжині у 1941-1942 роках

Більше півстоліття минуло з моменту завершення II Світової війни, зокрема, війни СРСР проти нацистської Німеччини (1941-1945). Глибокій слід залишила ця війна в історії України та її народу. Саме тому ця проблема залишається актуальною і до тепер. Особливу увагу дослідників привертає період німецької окупації на українських землях. Раніше ця проблема висвітлювалася однобічно, науковці звертали основну увагу на питання становлення та функціонування окупаційного режиму, його діяльності, спрямованої на боротьбу з підпіллям та партизанами, а також питанню економічного пограбування захоплених територій. За межами дослідження залишалися повсякденне життя людей на окупованій території, колабораціонізм, спроби та різноманітні заходи німецької адміністрації щодо ліквідації решток радянської системи на підконтрольній території тощо. Останнім часом світ побачило певне коло публікацій, що розглядають різні аспекти проблеми [1-5]. Із усього наукового й науково-публіцистичного масиву необхідно відзначити і певний доробок молодих ніжинських дослідників [6-7].

Перші плани з освоєння та управління східними територіями, які планувалося захопити в ході війни, почали готуватися німецьким командуванням із середини 1930-х років. Головна роль у цьому належала Зовнішньополітичному відомству нацистської партії на чолі з Альфредом Розенбергом. У 1940 р., коли розпочалася безпосередня підготовка до війни з СРСР, він очолив спеціальний штаб, під назвою «Дослідницький інститут континентально-європейської політики». Головним завданням цього штабу була розробка конкретних планів і принципів окупаційної політики на майбутніх новоприєднаних до рейху радянських територіях. У промові 20 липня 1941 р. Розенберг заявив: «Завдання нашої політики повинні йти у тому напрямку, щоб підхопити в розумній та цілеспрямованій формі прагнення до свободи всіх цих [російських] народів і надати їм визначені державні форми, тобто органічно виокремити з території Радянського Союзу державні утворення та спрямувати їх проти Москви, звільнивши тим самим Німецьку імперію на майбутні століття від східної загрози» [8]. При цьому територію СРСР планувалося розділити на чотири комісаріати: Прибалтику (включно з Білоруссю), Україну, Кавказ і, власне, Росію. Однак, після окупації Чернігівська область УРСР, так само як і Сумська, Харківська та Ворошиловградська не увійшли до складу рейхскомісаріату «Україна», а залишилися під контролем військової влади вермахту. Не зважаючи, що Чернігівщина не потрапила до зони окупаційного адміністрування, нова влада активно почала запроваджувати тут «новий порядок». Одразу була активізована антибільшовицька й антиєврейська пропаганда. Служба інформації міністерства пропаганди пропонувала органам місцевої влади навмисно підбирати матеріали «про злочини радянського комунізму» та «нестерпні умови життя в Радянському Союзі». Їх поширювали через друковані органи та радіо. В колабораціоністській пресі з'явилися статті про переслідування в СРСР інтелігенції та духовенств-

ва, матеріали про «партійні чистки», засилля євреїв у керівних радянських органах, про діяльність НКВС. Багато писали про «антигуманні», «азіатські» методи ведення війни Червоною Армією, про її «жахливе ставлення» до німецьких військовослужбовців. Окрема увага приділялась радянським військовополоненим. Усе це повинно було сприяти формуванню доброзичливого ставлення до окупаційної влади з боку місцевого населення.

Німецька влада не обмежувалася висвітленням лише загальних питань. Військове командування вимагало від цивільної влади на місцях конкретних дій, спрямованих на підриив віри у «силу та могутність більшовиків та Червоної армії», а також викоренення «самого духу комунізму» в місцевого населення [9]. Про один із найперших заходів, що був проведений у Ніжині новою владою, згадує у своїх спогадах мешканець міста Олексій Кузнєцов: «Десять приблизно в жовтні 1941 р. я зайшов на площу Франка. Там вже стояла трибуна, на ній були німецькі офіцери з якимись цивільними особами. Як пояснили мені в натовпі, цивільні особи – це комуністи, які зараз будуть відпиратися від «святих ідей» бородатих і вусатих вождів. Колишні комуністи дійсно рвали свої партбілети і до небес вихваляли гітлерівських визволителів ... «Оцей квиток, – волав один із «бувших», – десять років палив моє серце, і я, нарешті, діждався того світлого дня, коли я його знищу». Після цих слів він поліз цілуватися з гітлерівцем. Натовп баб із околиць Ніжина досить жваво коментував цю фашистську виставу: «Ти бачиш, – говорила одна баба іншій, – як кається сукин син. А, напевно, забув, як він мене наганом заганяв у колгосп». Після того, як партбілети були знищені, і промови, де колишні колективізатори усіяко паплюжили «рідного батька» Сталіна, закінчені; «визволителі», наказали колишнім активістам знищити пам'ятник Леніну, який стояв тоді на Шевченківському бульварі. Пам'ятник був знищений, уламки його полетіли в Остер і сам чув, як один з бувших комуністів матом крив «вождя пролетаріату», бо уламки його були дуже важки» [10].

Наступним кроком окупантів стало перейменування ніжинських вулиць, щоб остаточно знищити з пам'яті будь-які згадки про радянську добу. 28 листопада 1941 р. побачив світ наказ фельдкомендатури № 197 до старости м. Ніжина: «Старості доручається перекласти нам протягом трьох днів список вулиць м. Ніжина. Імена вулиць, які запроваджено під час більшовиків та які носять імена жидів і більшовиків, відповідно замінити. Для необхідності перейменування подати відповідні пропозиції до 03/ХІІ.1941р.» [11]. Через два дні ніжинський бургомістр М.М. Лук'янов (так із 15 жовтня 1941 р. офіційно називалася міського очільника) запропонував свій варіант перейменування вулиць, який був прийнятий німцями. У цьому списку він зазначив усі вулиці, які були перейменовані або з'явилися за роки радянської влади. Керуючись порадою «відновлювати старі порядки буржуазного суспільства», він запропонував дати вулицям їх старі, дореволюційні назви. Але, мабуть, бургомістр погано знав, хто відноситься до «жидів та більшовиків», адже до списку перейменованих потрапили вулиці Лесі Українки, Лермонтова, Некрасова, Тургенєва, Короленка та Пушкіна [12].

Іншою акцією окупаційної влади, «більшою за масштабом» – оскільки територіально охоплювала весь Ніжинський район, стало перейменування колгоспів. Усі колгоспи (71) спочатку були перейменовані на «громадські господарства» (відповідно до наказу «рейхміністра звільнених територій» А. Розенберга від 27 лютого 1942 р.), а на

початку квітня 1942 р. взагалі втратили свої назви. Колабораціоністська преса назвала цей наказ «подарунком Адольфа Гітлера руському та українському селянству» [13].

Цікавою є статистика назв колгоспів району. Так, до приходу німців в районі існували колективні господарства: «Шлях до соціалізму», «Вільна праця», «Серп і Молот», «Шлях перебудови», «Своя праця», «Веселий лан», кілька колгоспів із назвою «Нове життя». Особливу багату в назвах було всього «червоного»: гвардії, України, партизан, пахаря, кобзаря, ниви, Жовтня, зірки, шляху, селища, острова, колоса, хвилі тощо. Не обійшли увагою лідерів революційного руху та партійне керівництво. Були колгоспи імені Карла Маркса, Леніна, Сталіна, Петровського, Ворошилова, Крупської, Кірова, Хрушова, Фрунзе, Куйбишева, Щорса. Цікаво, що в назвах ніжинських колгоспів перевага була не на користь «батька всіх народів». Він значно поступався не тільки Леніну та Кірову, а, навіть, живим ще Петровському та Ворошилову. Крім того існували колгоспи 8-ї, 12-ї, 13-ї та 16-ї річниці Жовтня. Німці ж не проявили такої фантазії, проявивши відому точність і педантичність – всі громадські господарства (тобто колишні колгоспи) отримали замість скасованих назв порядкові номери від першого до сімдесят першого [14]. Щоправда, зі зміною назви їх структура та функції не змінилися. Так, в одній із інструкцій для нацистських управлінців зазначалося:

«1) Во всех колхозах необходимо строго соблюдать трудовую дисциплину, ранее учрежденные общими собраниями правила внутреннего распорядка и нормы выработки. Все без исключения члены сельхозартели (колхоза) должны беспрекословно выполнять приказания председателей и бригадиров, направленные на пользу работы в колхозах.

2) На работу выходит всем безоговорочно, в том числе, служащим, единоличникам и беженцам, работать добросовестно.

3) Бригадирам и счетоводам строго ежедневно учитывать работу каждого в отдельности лица и записывать выработанные трудодни.

4) Распределения всего собранного урожая 1942 года производить только по выработанным трудодням, о чем будет дано отдельное распоряжение.

5) Строго соблюдать неприкосновенность от посягательства к расхищению государственного колхозного и личного имущества частных лиц» [15].

Одразу на «громадські господарства» було накладено 102951 крб., які вони повинні були виплатити окупантам, а якщо врахувати податок на городи, то сума одразу зросла до 114571 крб. [16]. На 1 травня 1942 р. тільки за землевпорядкування колишні ніжинські колгоспи були винні новим господарям 63073 крб. (для порівняння зарплата кваліфікованого робітника складала 600 крб., а дрібного службовця 350 крб.) [17]. Німецька адміністрація марно прагнула зберегти колгоспи, змінивши лише їх назви, – вона залишала за собою право встановлювати обсяги поставок сільськогосподарської продукції, за невиконання яких, община несла колективну відповідальність. Це було набагато зручніше, ніж мати справу з окремими приватними господарями.

Викорінюючи більшовизм, гітлерівці, одночасно, пропонували населенню відновлювати старі порядки. В інструкції «Про політичне майбутнє новоприєднаних територій» зазначалося: «Враховуючи чутливість місцевих жителів (Північного Кавказу та України – *авт.*) до будь-яких проявів, що нагадують їм царське або більшовицьке обмеження їх свободи, німецьким установам не потрібно користуватися такими словами як «товариш», «комиссар» і «губернатор». Також не потрібно нагадувати радянське слово «бригадир» [18].

Підсумовуючи, варто відмітити, що окупаційна політика Німеччини на Україні значно відрізнялася від заходів на території решти завойованих країн. Вона являла собою цілий комплекс військових, політичних, економічних та ідеологічних кроків. Останні передбачали корінні зміни у свідомості місцевого населення. Планувалося повністю викоренити «дух більшовизму». Однак, варто зазначити, що ідей було багато, а єдиної концепції їх реалізації на практиці не існувало. Прикладом тому є заходи німців в окупованому Ніжині. Показові акції відхарашування комуністів «від партії та Сталіна», зміни назв вулиць та перейменування колгоспів суттєво не вплинули на показник морального духу місцевого населення. Ніжинців більше турбували проблеми безпеки та свого матеріального становища, а не особливості зміни однієї тоталітарної ідеології на іншу.

ПОСИЛАННЯ

1. Дояр Л.В. Фашистська окупація Криворіжжя (1941-1944 рр.) у спогадах цивільного населення // Гуманітарний журнал. – 2005. № 3 (27). – С. 64-70.
2. Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941-1944. – М., 2004. – 483 с.
3. Падерин А.А. Под пятой оккупантов. Оккупация и Сопrotивление / Великая Отечественная война. 1941-1945. Военно-исторические очерки. Книга четвертая. Народ и война. – М., 1999. – 368 с.
4. Семиряга М.И. Фашистский оккупационный режим на временно захваченной советской территории // Вопросы истории. – 1995. – № 3. – С. 5.
5. Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявление в годы Великой Отечественной войны. – М., 2000. – 380 с.
6. Дудченко Г., Тучина Н. Ніжинська управа в 1941-1943 роках: становлення кадрового складу та організаційної структури // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 3: Історико-культурологічний збірник. – Вип. 3 (6). – Ніжин, 2007. – С. 39-42.
7. Ващенко О.А. Німецько-фашистська окупація в Ніжині 1941-1943 / Часопис наукових праць викладачів історико-юридичного факультету. – Вип. 1. – Ніжин, 2006. – С. 125-132.
8. Загорюлько М.М., Юденков А.Ф. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. – М., 1970. – С. 84.
9. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941-1944 гг.). – М., 1965. – С. 117.
10. Науковий відділ Ніжинського краєзнавчого музею, ф. «Спогади О.О.Кузнецова», спр. 1, арк. 29.
11. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. Р-4360, оп. 1, спр. 95, арк. 10.
12. Там само, ф. Р-4360, оп. 1, спр. 95, арк. 6 зв.-8 зв.
13. Ковалев Б.Н. Вказана праця. – С. 342.
14. ВДАЧОН, ф. Р-4362, оп. 1, спр. 24, арк. 11.
15. Падерин А.А. Вказана праця. – С. 217.
16. ВДАЧОН, ф. Р-4362, оп.1, спр. 24, арк. 19.
17. Там само, ф. Р-4362, оп.1, спр. 24, арк. 50.
18. Семиряга М.И. Коллаборационизм... – С. 239.

СЕЛЯНИ І КЕРІВНИКИ ГОСПОДАРСТВ!

Нові економічні реорганізації села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і бобові культури. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Тому необхідно, щоб ці культури були в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

Голошення про здачу олійних і бобових культур та їх ціни

На основі даного рішення Комітету Народного Високого Державного Уряду, про здачу олійних і бобових культур до 1 липня 1941 року. Ціни на ці культури з 1 липня 1941 року будуть такі:

1. Олійні ціни			
1. Зерновий ріпак	130 Крб.	7. Олійні насіння	130 Крб.
2. Зерновий соняшник	90 "	8. Зернові боби	240 "
3. Зернові горох	125 "	9. Зернові фасоль	230 "
4. Січужні насіння	150 "	10. Вівсяний	140 "
5. Січужна соя	70 "	11. Жито	80 "
6. Насіння гороху	70 "		

2. Найвищі ціни на бобові культури

12. Січужна соя	24-25 Крб.	13. Зернові боби	23-24 Крб.
14. Зернові горох	21-22 "	15. Зернові фасоль	20-21 "

(10 Крб. = 1 Рейхсмарка).

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

3. Поставка.

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

4. Напа.

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

**Начальник Команди Військових Збройних Сил.
Підлежна Інспекція Господарства - Відділ Хліборобства.**

СЕЛЯНИ та КЕРІВНИКИ ГОСПОДАРСТВ!

Нові економічні реорганізації села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

5 Крб. за номіні 100 кг. зерна.

Селяни та керівники господарств!

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

Голошення про поставку озимих та їх ціни

На основі даного рішення Комітету Народного Високого Державного Уряду, про поставку озимих до 1 липня 1941 року. Ціни на ці культури з 1 липня 1941 року будуть такі:

1. Олійні ціни			
1. Зерновий ріпак	130 Крб.	7. Олійні насіння	130 Крб.
2. Зерновий соняшник	90 "	8. Зернові боби	240 "
3. Зернові горох	125 "	9. Зернові фасоль	230 "
4. Січужні насіння	150 "	10. Вівсяний	140 "
5. Січужна соя	70 "	11. Жито	80 "
6. Насіння гороху	70 "		

(10 Крб. = 1 Рейхсмарка)

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

1. Промі - відношення

2. Поставка

3. Напа

**Начальник Команди Військових Збройних Сил.
Підлежна Інспекція Господарства - Відділ Хліборобства.**

СЕЛЯНИ!

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

ГОЛОШЕННЯ

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

ПРИКЛАДИ ЦІН

1. Зернові		2. Олійні	
1. Зерновий ріпак	130 Крб.	7. Олійні насіння	130 Крб.
2. Зерновий соняшник	90 "	8. Зернові боби	240 "
3. Зернові горох	125 "	9. Зернові фасоль	230 "
4. Січужні насіння	150 "	10. Вівсяний	140 "
5. Січужна соя	70 "	11. Жито	80 "
6. Насіння гороху	70 "		

ПРИКЛАДИ ПОСТАВКИ

Важко зрозуміти, чому реорганізація села. Як завжди. Микола Сіва не міг не сказати і зернових культур. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку. Це означає, що ці культури повинні бути в достатку.

**Начальник Команди Військових Збройних Сил.
Підлежна Інспекція Господарства - Відділ Хліборобства.**

Зразки плакатів окупаційної німецької влади зі зверненням до аграріїв здавати продукти власного виробництва на заготівельні пункти з обов'язковою виногородою і, навіть, премією.

Щоправда, рожеві ілюзії про доброзичливість нової влади розвіюються наприкінці кожного з таких оголошень: за невиконання обсягів заготівель чи-то небажання здавати за встановленими розцінками передбачалося певне покарання.

Такий механізм і методи були надто знайомі українському селянинові. Вдаючи показову відмінність від більшовицького режиму новими, «чесними» відносинами з місцевим селянством, нацисти моло в чому відрізнялися від своїх попередників, що зайвий раз показує єдину тоталітарну сутність як ленінсько-сталінського комунізму, так і гітлерівського нацизму.